

Cavanşir YUSIFLİ

*Çoxdan itirdiyim nəğmələrimi,
Tale başqasına oxudu elə.
Könlümdə əbədi gəncliyin odu,
Bəs həsrət deyərək çağlayan nədir?
Yoxsansa, yoxluğun sevgisi olmaz,
Varsansa, bəs yolu bağlayan nədir?*

Sonra, onun 18 yaşında yazdığı şeir:

*Hadinin şeir bazarıdır,
Füzulinin dağıdılmış məzarıdır,
Taleyin alənin ələyidi,
Durna lələyidi,
Araz höriyündən kəməndə düşmüş Sevidi,
"Ənəlləhəq" haraydı,
Ələsgərin sazıdır,
qədim əlyazmasıdır...*

Filoloji fikirdə çox qərribə bir tendensiya var: kiməsə təbiət şairi, kiməsə sevgi şairi, kiməsə filosof-şair deyilir və bu nöqtədən başlayaraq şair oxucu üçün yadlaşır. Niyə? Çünki şeiri oxuyub onunla yaşayan oxucu filoloji fikirdə deyilənlərdən tam fərqli hissələri qəbul edir və onun qəlbində həmin mətnə qarşı bir bağlılıq, sevgi yaranır. Əslində, bütün şeirlər elə sevgi şeirləridir. Belə bir ifadə də var: vətəndaş(lıq?) poeziyası. Ən qərribəsi budur. Bu "kateqoriyaya" daxil edilən şairlər arasında kimlər var? Məmməd Araz, Sabir Rüstəmzadə, Xəlil Rzə Ulutürk... Digər şairlərdə (məsələn, Eyvaz Borchalıda, Fikrət Qocada, Sərdar Əsədə, Musa Yaqubda...) vətən hissi, onu sevmək, bədii mətnə onun adını bir sevgili adı kimi hifz etmək duyğusu yoxdurmu? Keçən əsrin 80-ci illərinin sonunda bir tədbirdə çox məşhur şairlərdən biri Əli Kərimdən əzber şeirlər deyirdi, özü də ən gözəl parçaları. Sonda natiq irad elədi ki, heyif, milli damarı zəifdir. İnsan o tərifləri eşidib bu təsbitlə rastlaşanda sarsılır, ancaq məsələ bu deyil, məsələ yuxarıda vurğuladığımız kateqoriyalarda ilə bir şairin poeziyası, ədəbiyyat anlayışının daim "çəliklə gəzməsi"dir. Ancaq belə bir kateqoriyalarda "damara" işlədiyindən zaman-zaman şairlər də onlara Tanrının verdiyi sərbəstliyi bir kənarə atmış, dövr üçün aktual olan, amma oxucu üçün ağır və heç maraqlı olmayan mətnlər qoyub getmişlər. (Yəni vaxt olub ki, şairlər oxucu üçün yox, hansısa boşluğa şeir deyiblər...). Amma ən cəsarətli fikir və hissələrin olduğu bədii mətni də məhsul poeziyaların azad havası ilə yazmaq və onu ilahi nurun adı gözələ heç görünməyən cizgiləri ilə naxışlamaq mümkündür. Yəni bu halda da vətən, millət, azadlıq... haqda mətnlər elə ən munis sevgi şeiri olur, başqa heç nə... Həm də ən qədim sevgi şeirinin damarlarından axan qanı hərəkətə gətirən bir nəsnə...

Məsələn, Sabir Rüstəmzadənin bu şeiri - sevgidən başqa nə var burda?

*Bəlkə də, dünyada mən yoxam artıq,
Qarışıb payıza uçub getmişəm.
Sahibsiz adımırdı orada qalan,
Özümə xalvatca köçüb getmişəm.
Sən adda adam da yaşaymır bəlkə,
Özündən yadigar qoyub bu səsi,
Verdiyi əzabi unudturmağa,
Bəs-on söz eşidim sevgi əvəzi.
Bəlkə, bu özü də bir aldanışdır,
Bəlkə, gördüyüm də yuxudur elə.*

Sabir Rüstəmzadə Azərbaycan poeziyasında, belə deyək, lokal hadisə deyil, yəni onun ortaya qoyduğu əsərlər tarixin hansı dönməsində baş verən hadisələrin təsiri ilə meydana gəlməyib, o, ümumi qaynaqdan və macradan baş alıb gəlir: "Kitabi-Dədə Qorqud"dan, "Qutatqu-Bilik"dən, Şah İsmayıl Xətəinin vərsəğillərindən, Mirzə Ələkbər Sabirin kəndərindən, Rəsul Rzanın, Miralə Seyidovun milli düşüncəsindən, Bəxtiyar Vahabzadənin, Xəlil Rzanın, Süleyman Rüstəmin həsrətli nəfəsindən. Bizim fikrimizcə, təkə bu sadalanan mənbələri deyil, ümumən Azərbaycan ədəbiyyatı sistemli şəkildə mütaliə və tədqiq etdikdə onun yeri, ədəbiyyata gəlməsi və bunun səbəbləri aydın şəkildə görünür. Ədəbiyyat tarixini araşdırmağın mövcud ənənələri çərçivəsindən kənarə çıxan kimi, ədəbi mətnlərin içindəki poetik enerjini ənənəvi araşdırmağa uyğun gəlməyən başqa bir bucaq altında öyrənməyə başlayanda... min illərin "daşlaşmış obrazları" hərəkətə gəlir, keçmişlə bugünün münasibətləri, gizli əlaqələri, bəzən çarpaz, bəzən də paralel gedən xətləri, onların rəngi, səsi və nəfəsi aydın təsəvvür və parlaq obraz formasında görünür. Məsələn, ədəbiyyat tarixində Mirzə Ələkbər Sabirin yeri və bu hadisə milli ədəbi prosesin özü haqqında orijinal mülahizələr doğurur. Mirzə Ələkbər Sabir bütün yaradıcılığı və poetik pafosu ilə daxilən, gah gizlin, əksər hallarda isə açıq şəkildə bütün ədəbiyyatın gedişatına qarşı bir oppozisiya yaradırdı. Burada təkə söhbət onun Füzulinin qəzəllərini "astar üzünü" çıxarmasından getmir, qəzəlin poetik enerjisinin görünməyən aləmini, yuxuda, xəyalda deyil, yalnız aşkarlıqda və üreyi ağrıya-ağrıya keçdiyi yolları göstərməkdən danışırlar. Sabirin yaradıcılığı ona qədərki və qərbiyərd həm də ondan sonrakı ədəbi prosesin gedişatını ən müxtəlif rəqurslarda daxil və gizlin təhlildən keçirir və bununla da özündən sonrakı ədəbi prosesin inkişaf meyillərini müəyyənləşdirir.

Ona görə də ədəbiyyat tarixçiliyində "müasir ədəbiyyat haradan başlayır?" sualını verdikdə bu məqamı mütləq nəzərə almaq lazımdır. Bəli, bizdə müasir ədəbiyyat, ən yeni ədəbiyyat Mirzə Ələkbər Sabirə başlayır, o, çağdaş ədəbiyyatın bütün önəmli hadisələrində iştirak edir. Sabirin tarixi-ədəbi prosesə və ədəbiyyatın özünə münasibəti bir növ məhkəmədir və milli ədəbi düşüncədə həmişə "ayrıldırmə" məqamı meydana çıxanda işin və məsuliyyətin ağırlığı Sabirin çiyinlərinə düşür. Milli ədəbi düşüncədə iki analogiyani yada sal-

Sevgi

maq olar: M.F. Axundov və Sabir. Axundovun Füzuliyə münasibəti bəllidir, "Axundov nəyə görə Füzuli poetikasının işarələri ilə düşmənçilik edirdi?" sualı müasir tədqiq və ədəbiyyatşünaslıqda yetərincə çəkilmiş də, hadisənin köklü şərh, bizə belə gəlir ki, başa çatmamışdır. Axundovun gerçəkliliyə münasibəti, bu münasibəti təşkil edən işarələrin mürəkkəb şəkildə çulğışması həm də ziddiyyət doğurur, Axundovun tarixi ədəbi prosesə və bədii düşüncənin inkişaf stixiyasına münasibətinin özündə müəyyən ziddiyyət vardı. Axundov haradansa ədəbi düşüncənin inkişaf stixiyasının nəticəsi olmaqdan çox, ona qarşı duran, bütün ənənəyə qarşı oppozisiya yaradan, ədəbiyyatın sosial sifətini dəyişdirməyə çalışan bir şifur idi. Füzulidə poetik hərəkətin ifratlığı, qərribə gəlməsin bütün məkanı doldurmuşdu, hər yer qalın buzlarla örtülmüşdü. Bu məkana gəlib düşən adamın sürüşməkdən başqa çarəsi qalmırdı. Füzulini qorub, onu "yaddaş muzeyində" xətasız saxlayıb qoruyub saxlamaq üçün hər şey inkar olunmalıydı. Sabir bu "buzları" son damlasına qədər artdı, illər boyu hökm sürən donuşluğu açdı, janrın içində donub qalmış düşüncənin kosmosla əlaqəsini bərpa etdi. Sonrakı dövrlərdə hər şey Sabirin proqramı və "resepti" üzrə getdi.

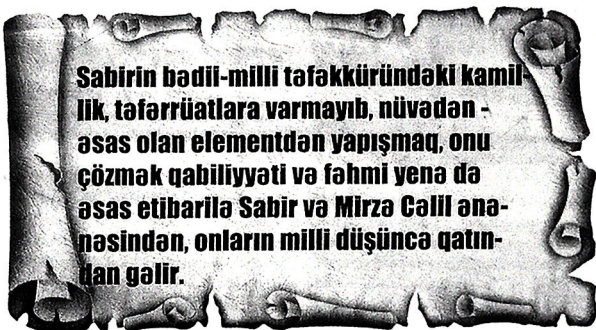
Bu proqram çərçivəsində yaşayan şairlərdən milli yazıçı obrazı ən qabarıq görnənlərdən biri də Sabir Rüstəmzadədir. Sabir Rüstəmzadə hər şeydən öncə haqqında danışdığımız pozitiv, başqa sözlə desək, enerjisi, fəaliyyət stixiyası və inersiyası aşır-daşan bir ənənənin övlədidir; onun mətnlərində şifahi nitqin enerjisi qərribə dinamika ilə meydana çıxır, mətnə hökm sürən sakitlik, təmkinli intonasiya "ohvalatın" uzun, bəlkə də sonsuz zaman çərçivəsində açılmasına işarə edir. Gecə məlum auditoriya qarşısında xırıx edən aşıq (söyləyici) bir azdan dan yerinin söküləcəyini unudur və ohvalatı heç bitməyən şəkildə noql edir. İş elə gətirir ki, poetikaları etibarilə bir-bi-

rino uyğun gəlməyən iki şairin oxuduğu bədii mətnləri nağıllamaq tərzlərini müşahidə etmişəm: Adil Mirzəyev və Sabir Rüstəmzadə. Sabirin dünya ədəbiyyatını yerli-yataqlı bilməyindən çox, oxuduğu mətni (daha çox roman...) danışmaq, çatdırmaq (nağıl bitməyəcək tonda -!) tərzini təbəccübləndirib. Bu cizgi onun bütün mətnlərində var, dağlardan axıb gələn çayın düzəndə sakitləşməsi, arxayınlığı necədirsə, o mətnlərdə oxucu ilə ünsiyyət üslubu da elədir.

Sabirin bədii-milli təfəkküründəki kamillik, təfərrütlərə vaxt verməyib, nüvədən - əsas olan elementdən yapışmaq, onu çözmək qabiliyyəti və fəhmi yənə də əsas etibarilə Sabir və Mirzə Cəlil ənənəsindən, onların milli düşüncə qatından gəlir.

Sabir Rüstəmzadənin şeirlərində və ümumiyyətlə onun deyim tərzində bir sira-yetdicilik xüsusiyyəti var. Söz və ifadələrin, obrazların, onların müvafiq kontekstdə yaratdığı şəbəkənin canlılığı, necə deyərək, bədii-metafizik kommunikasiyaya can atması, sözün içində yuvalanan məna savasının üzə çıxmaq ehtirası Sabir Rüstəmzadənin "forma dağınıqlığından" da boyaboy görünür. Necə deyərlik, misrənin, bəndin sonu gəlsə də, orada yuvalanan mənanın savaşı, bir-birilə qovğası bitmək bilmir, hiss, duyğu hansısa yolu qət etdikdən sonra nəfəs dərməyi yaddan çıxarır, ehtiras bir də qaynar, belə bir təzyiqlə altında sözün "qabığı soyulur", heç bir metafizik vahid, element, komponent şərtilənməyib, bir məkana bağlanıb donmağa macal tapmır... Obrazların yaranması, fonetik, morfoloji və sintaksis səviyyədə özünü göstərməsi (ifadə planını dəyişməyib meyillənməsi...), bu hadisənin mətnin bütün qatlarında ifadə olunma mexanizmi gözümüzün qabağında baş verəndə elə bil ki, bədii mətn strukturuna hazırlıq şəkildə daxil olur, bu strukturlar elə bil ki, hazır qolblər şəkildə çoxdan hazırlanmış, demək yerinə düşər ki, bunun özü

Şeirləri → Vətənə dair

də təbiidir. Məlumdur ki, şeirdə poetik obraz bir dil işarəsinin başqa bir işarə kontekstində qəfildən, gözənilmədən, belə deyək, planlaşdırılmadan mənalandırılmasıdır ki, burada ən müxtəlif işarələrin arasındakı qarşılıqlı cazibə və itələmə qüvvəsi parlaq şəkildə meydana çıxır. Bu prosesin özü, yeni cazibə ilə itələmənin eyni zamanda, həm də bir göz qırpmında baş verməsi prosesin özünə diqqət yetirməyə məcal verir, elə bir təəssürat yaranır ki, bu mətn əsrlər boyu yol gəlirmiş, yəqin ki, prosesin gedişatında elə ən doğru olanı budur, qəfildən nəyinsə baş verməsi illər boyu davam edən, süüraltına yığılıb qalan nəsnələrin bətinədə katalizator rolunu oynayır. Bunun nəticəsində min illər boyu ümumi kontekstə bağlı olan işarə bu ümumiliyin buxovundan qurtulur, hər şey - işarənin bütün aspektləri yeni modusda reallaşır və yeni cazibə sahəsi yaradır.

Sabir Rüstəmخانlının "Ömür kitabı"nı, "Vətən", "Ana dili", "Xətai yurdu", "Göy Tanrı", "Cavad xan" əsərlərini insanlara sevdiren də təkcə dövrün, tarixin, etnik təfəkkürün aktual məsələləri yox, həm də bu cəhətdir. Bu əsərlərdə ruhun sərbəstliyi sənə də sirayət edir, yenə də Sabirin atası Xudu kişinin sözləri yada düşür: bu şeyləri

necə yadında saxlayıbsan, elə bil heç kəndən ayrılmayıbsan... Sabirin, belə olduğu üçündür ki, tarixi səpkidə yazdığı əsərlərində də mənbələrin məntiqindən çox, içindəki *təbiət* stixiyası duyulur. Bütün mənbələri ələk-vələk eləyəndən sonra yenə ulusuna qayıdır, atasının sözlərini yazır: "...Göyün gücünə, qutsallığına inanın keçmiş çağlardan bəri türklərin ruhuna yabançı olmadığını, min illər boyu ulusun günəşə, göyə bağlı olduğunu, bu inancın öncələr də yaymaq istəyənlərin gəlib-getdiyini türk içində çoxları bilirdi. Uslu Xoca bu barədə yetirməsilə çox danışmışdı. Ancaq Oğuzun Göy Tanrı inancı - bütövdü, insanın içini işıqla, ümidlə doldurdu, ikifikirliliyə yer qoymurdu - ya hə, ya yox! Birini seçəcəksən! O, içində uydurma yer inanclarına - daş, ağac, saxsı bütələrə qərİbə, bəzən hətta izah-oluna bilməyən bir nifrət duyur, onlara ikrahla baxırdı. Məgər dünya görmürmü ki, bunlar yaradan ola bilməzlər, özləri yaradılmışlardır, yəndən ola bilməzlər - çünki özləri yönəldilənlərdir. Göyün şimşəyi - ağacı qurudur, yağmuru - çayları daşırır, ulduzu - yol göstərir, günəşi - yazı-qışı doğurur, yer üzünə can verir..." ("Göy Tanrı" romanı).